

אימגו מגזין מאמרים

כתב עת בנושאי תרבות ותוכן

מאיר שלו / הדבר היה ככה

זיוה שמיר on Tue, 03/02/2010

על סבא שעבר את היבוק ועל אחיו שחצה את האוקינוס

הדבר היה ככהמאת מאיר שלו: סיפור הגותי מעמיק המתחפש לסיפור טריוויאלי

הדבר היה ככה / מאיר שלו. הוצאת עם עובד / ספריה לעם 2009, 226 עמ'

"הדבר היה ככה" מאת מאיר שלו דומה בעיניי לסרט "ימי רדיו" (1987), שהוא בעיני רבים פסגת יצירתו הקולנועית של וודי אלן – מחרוזת סיפורי ילדות נוסטלגיים, מבודחים וטריוויאליים-למראה, על חיייה ואורחותיה של משפחה יהודית בברוקלין, מהימים שבהם עמד מקלט-הרדיו במרכז הבית. לצופה המעמיק מזמנים סיפורים "אוטוביוגרפיים" אלה אנטומיה בזעיר-אנפין של החיים במערב בשנות מלחמת העולם ה-2, ואפשר שיריעה זעירה זו, המשקפת את המציאות במבט אישי ומשועשע, מיטיבה לשקף את העת אף יותר מספרי ההיסטוריה הרציניים.

"histoire" בצרפתית פירושו "היסטוריה" וגם "סיפור", ללמדנו שכל היסטוריון והנרטיב שלו. בינו לבין האמת האובייקטיבית חוצצים שבעה צעיפים של בדיות, אי-הבנות, שרידי מיתוס. הוא הדין במילה הגרמנית "geschichte" שפירושה "היסטוריה" ו"מעשייה". מאיר שלו מודה שבסיפור המשפחתי הרב-דורי שלו יש גירסאות סותרות כבאגדת-עם, ולא קל לדעת את האמת לאמתה, אפילו התרחשה ממש מול העיניים, הגם שכותרת ספרו מכריזה בסגנונה חסר-הספקות של סבתא טוניה: "הדבר היה ככה". מעמדה החמקמק של האמת הוא נושא המברח את הרומן כבריח, ומשמש אילוסטרציה לארבעת ספרי-העיון של שלו שבמרכזם פירושים אישיים לסיפורי התנ"ך ולסיפורת בת-ימינו.

לפנינו אוטוביוגרפיה מעוטרת בצילומי-משפחה, המעצימים לכאורה את הפן האותנטי-הדוקומנטרי, וללא-ספק יש כאן מנה גדושה של אמת "ארכאולוגית", כפי שנקלטה בחושי ילד קטן, וצברה נפח ומשמעות ככל שנקף הזמן. אולם, האמת הביוגרפית אינה אלא קליפה דקה המכסה על תהומות של הגות מעמיקה. זו מנסה להתחקות אחר הדנ"א של עם נפתל וקשה-עורף זה, שחזר כלהקת ציפורים פעם אחר פעם לאותה חברת ארץ, עבר את היבוק ונאבק בקשיים, כדי להפריח חולות מדבר ולייבש ביצות, בעוד שאֶחיו-לדם חצו את האוקינוס והתערו באמריקה הקפיטליסטית. שְׁלוֹ מספר אמנם על מעברו מילדות לבגרות, על משפחתו בנהלל ובירושלים ועל הדוד שהיגר לאמריקה, אך רומז שלכולנו יש "סבתא רוסייה", סתגפנית וקנאית (בדמות הציונות והעליות הראשונות שהולידו את ההתיישבות העובדת), ולכולנו יש "דוד קָם" אמריקני, שהחדיר לחיינו בדרכי-עֶרְמָה את המותרות של "עגל הזהב" הקפיטליסטי. התמהיל עז-הניגודים הזה שבין צנע נזירי לקפיטליזם חזירי עיצב את כל מציאות-חיינו במאה העשרים, לטוב ולרע. אם תרצו, הוא עיצב את פני העולם כולו בימי המתח הבין-גושי ו"המלחמה הקרה".

חיי הצנע חדורי-האידאולוגיה של המתיישבים הראשונים, יוצאי רוסיה, ומפגשם הראשון עם האמריקניזציה הא-אידאולוגית, המעודדת חיי נוחות ורווחה – גלגולם של ההבראיזם הסתגפני וההלניזם הנהנתני מתורת ניצשה – מעלים באוב את סיפורם של יעקב אבי-האומה ואחיו עשיו, שנדד לארץ אדום, וחזר מקץ ימים רבים להיפגש עם אחיו שנשאר בכנען ולהכריז בגאווה: "יש-לי-רב". כלומר, ההבדלים בין האחים, אבות האומה והאנושות, או בין עובדי האדמה לרועים והציידים הנוודים, אינם מתחילים במאה העשרים, ושורשיהם נטועים במיתוס הקדום ביותר של האומה.

את תוארו של יעקב ("יושב אוהלים") תרגם אונקלוס כ"משמש בבית אולפנא", כלומר למדן. ואכן הרומן שלפנינו מלא בגברים "יעקביים" למדנים, נשיים-למראה, שידם האחת אוחזת באֵת, והשנייה – בעֵט. המספר מבטיח לספר במקום אחר על בני משפחתו לדורותיהם ו"על נחלי היבוק שעברו ועל המאבקים שנאבקו" (13); אך אין צורך לחכות לספר הבא כדי להיפגש עם הגברים ה"יעקביים" של משפחתו: לסבו, כמו לאבי האומה, היו שתי נשים, והוא היה מבוגר מאישתו הצעירה בארבע-עשרה שנה (16). הסב איש-הספר ידע אמנם לשתול ולטעת, אך גם ערך עיתון סטירי (18), חיבר פזמונים ובימי המחסור של שנת 1931, נטש את הרפת ועבד במועצת הפועלים של בנימינה (39). גם חתנו ה"טיליגנט" הירושלמי היה איש-ספר, שלא הצליח לזרוע מלפפונים בערוגת הגינה, ונכדו – הלא הוא מאיר שלו – סובל מקוצר-ראייה, וכשאמו מאיצה בו לעסוק בחקלאות, הוא נלווה אליה לשדה, אך מקץ רבע שעה מודיע לה: "עכשיו את תעבדי, ואני אספר לך סיפורים" (138). לא בכדי הוא נאלץ בבגרותו לעמוד בציפורניים משוחות בלאק האדום-האדום הזה מול הגברים החסונים ופי הבלורית של דור תש"ח, שבאו לשמוע את דבריו על "הסליק" של נהלל. גם לא במקרה משולבות כל אותיות השם "עשיו" בשמו של ישעיהו, שהיגר לאמריקה והפך ל"קָם". דוד זה עתיד היה להתייצב בנהלל, ולהביא מתנות לכל בני המשפחה כדי להפגין את עושרו, כעשיו בשעתו ("יש-לי-רב"). שְׁלוֹ מערים על קוראיו, ומתאר רגע הרה-משמעות זה – מעשה עולם-הפוך – במושגים "יעקביים" דווקא (כמו יעקב אבינו ששלח לעשיו אחיו עדרי צאן ובקר כדי לפייסו לפני פגישתם" [177]).

הספר "מתכתב" עם סופרים מכל הדורות והמשמרות, למן משוררי ימי-הביניים, חידודיהם וחידותיהם, דרך יצירת ביאליק ("זנב דג מלוח"), לרבות שיריו האַרְס-פואטיים, התוהים על מקורות השירה, ואגדותיו לילדים (זהו הספר האַרְס-פואטי המשמעותי ביותר שקראתי מעודי). הוא "מתכתב" עם הסיפורת של נחום גוטמן ("ביאטריצה") ועם הסיפורת של דור תש"ח (עם חנוך ברטוב ב"של מי אתה ילד"). בסיפור המשכב שבמושב, הוא אפילו "מתכתב" עם עצמו (עם ספרו הראשון "משכב לצים", 1982). אף אין לדעת בוודאות אם סבתא טוניה, הגיבורה הראשית חוץ משואב-האבק שלה, הזוכה כאן על-דרך ההאנשה לנפש פועמת וממללת, היא טוניה מרגוליס מ"רומן רוסי", רומן-הבכורה של שָׁלֵו, או שמא שתיהן גלגול לוקלי של גיבורת "אנטוניה שלי", ספרה של וילה קאתר, המתאר את חיי החלוצים בנברסקה דרך עיניו של ילד שנשלח לחוותו החקלאית של סבו לאחר מות הוריו.

לפנינו ספר הגותי, מעניין ומורכב, המתחפש לפלייטון טריוויאלי. את אמירותיו המשעשעות יש "לתרגם" ללא-הרף ולהעבירן מהמציאות הילדית, האישית והממוזעת, לאוצר המושגים האינטלקטואלי של עולם המבוגרים, המקיף מאה שנות התיישבות וחובק-זרועות-עולם. האין טוניה, המגנה בקנאות על ביתה בקיץ מפני האבק ובחורף מפני הבוץ, מתעלה לדרגת סמל של המפעל הציוני-חלוצי, שביקש להפריח חולות מדבר ולייבש ביצות? נסו-נא "לתרגם" את מעשיה של האם בתיה, בתה של סבתא טוניה ואמו של מאיר שָׁלֵו, למושגים קונצפטואליים בני-ימינו. בתיה, שלא רצתה להיכנע לתחלואי הקפיטליזם, בסופו של דבר הרימה ידיים, והמירה דג-מלוח פרולטרי באנשובי (anchois) "אריסטוקרטי", ובמשחק המונופול התמלאו קופותיה ממון, "בעוד אנו, ילדיה, בילינו את רוב-רובו של המשחק בפשיטות רגל ובבית-הכלא שבפינת הלוח" (99-100).

הרומן מגיע למסקנה הבלתי-מצודדת והבלתי-מעודדת כי להוותנו מוקדם להכריז "והיה העקוב למישור" (119), ומוקדם לקבוע שיעקב, ששמו נגזר מעקבה (מרמה) הפך לישראל (ששמו נגזר מיושר). התכונות ה"עקביות" לא שורשו מן הנפש הקולקטיבית שלנו, והן בוקעות ועולות במציאות-חיינו בכל דור, מה גם שהרעיון הציוני – ממש כסליק הנהללי וכשואב-האבק של סבתא טוניה – הפך בינתיים מוצג מוזיאלי, שערכו נובע מנדירותו. כה מושרשות הן תכונות "עקביות" אלה בדנ"א של עמנו, שגם המפעל הציוני ורעיון "היהודי החדש", שמקורו ברעיון הניצשיאני של "שינוי כל הערכים", נאבקו ושרו אתן ועדיין לא יכלו להן. הספר מסתיים באיזור הדמדומים שבין האמת בה"א הידיעה ("הדבר היה ככה") לבין אמת חלקית, שמקורה בגירסה זו או אחרת. "לא זכיתי באור מן ההפקר / אף לא בא לי בירושה מאבי", קבע המשורר הלאומי, ואילו מאיר שלו מראה שאנו סוחבים את אבותינו – הביולוגיים והארכיטיפיים – לכל אשר נלך. מגרסאות סיפוריהם והסיפורים עליהם אנו חוצבים את סלע קיומנו.